

УДК 1 (091) «653»

Піговська І. Р.

ДВІ ВЕРСІЇ ПЕРЕФОРМУЛЮВАННЯ АНСЕЛЬМІВСЬКОГО АРГУМЕНТУ ДЖОНОМ ДУНСОМ СКОТОМ: ПРИХОВАНА УЗГОДЖЕНІСТЬ

*У статті здійснено термінологічний та структурний аналіз версій переформулювання ансельмівського аргументу, запропонованих Скотом у двох центральних його працях. Виявлені термінологічні розбіжності та позірні суперечності виправдано як складові структурно варіативного формулювання єдиного принципу - *sumtum/summe cogitabile*.*

Переформулювання ансельмівського аргументу Джоном Дунсом Скотом ще й досі становить історіографічно малорозроблену проблему. Дві запропоновані ним «колорації» (чи уточнення) доказу викликали радикально розбіжні оцінки дослідників. Частина з них відмовляється вважати ансельмівський аргумент значущою складовою філософської позиції Скота [1]. Інші вважають колорації за вирішальну складову його філософії - чи то схвалюючи їх як відродження августиніанства, чи засуджуючи як вияв прив'язаності Скота до хиб «есенціалізму» [2]. Попри популярність таких дискусій, дослідники здебільшого нехтували детальнішим розглядом самої структури та термінології колорацій. Відтак поза їхньою увагою залишились як наявні у двох версіях колорацій розбіжності, так і можливості їх узгодження - а вона базується на специфічно скотівському понятті досконалої пізнаваності, що відіграє важливу роль у всій філософії Тонкого Доктора.

Матеріалом для подальшого розгляду є два головні тексти зі зрілого доробку Скота: трактати «De primo principio» та «Ordinatio». У кожному з них фігурують обидві колорації. Відповідні фрагменти текстів майже збігаються: четвертий розділ «De primo principio» здебільшого відтворює матеріал другої дистинкції «Ordinatio». Втім докладне прочитання виявляє видимі термінологічні розбіжності - як між версіями двох текстів, так і в межах кожної версії. Це дає привід сумніватися в послідовності Скотової позиції щодо

аргументу протягом його кар'єри і, більше того, може бути свідченням внутрішньої неузгодженості тлумачення аргументу. Сподіваємося, паралельний розгляд обох текстів допоможе виявити, що насправді Скотова позиція була і послідовною, і несуперечливою.

1. Перша колорація: вихідна формула

«Intelligenda est eius descriptio sic...» [3] - Скот пропонує таке розуміння опису, що його сконструював Ансельм для свого аргументу: «Бог - це те, що можна уявити без суперечності, але щось більше від нього уявити без суперечності неможливо» [4].

Традиційно вважається, що новизна Скотової колорації полягає саме в додаванні цього подвійного *sine contradictione* до традиційної ансельмівської формули. Що ж означають ці два додатки? Перше *sine contradictione* запевняє узгодженість нашого розумового акту, засновану на внутрішній сумісності поєднаних термінів. Тобто воно означає, що між термінами немає суперечності й що їх поєднання не є несумісним з чуттям нашого інтелекту - так само, як існує узгодженість між термінами, що їх інтелект має *apud se*. Це перше заперечення суперечності запевняє правомірність когнітивного акту, що здійснюється, і робить наголос на його достатній досконалоості; в цей спосіб готується мінімальне підґрунтя для того, щоб окреслити об'єкт когнітивного акту як

щось найвищою мірою пізнаване (*summe cogitabile*). Цій мінімальній умові, закладеній у першому *sine contradictione*, Скот далі дає конкретне роз'яснення, заперечуючи пізнаваність будь-якого поєднання термінів, що містить суперечність [5]. Таким чином, внутрішня сутність об'єкта становить основу узгодженого когнітивного акту.

Друге *sine contradictione* моделює належну щойність (*quidditas*) об'єкта як один з елементів упорядкованої множини всіх потенційно пізнаваних щойностей. Несуперечна щойність, згідно з першим *sine contradictione*, є такою, що величніше суще неможливо уявити без суперечності. Мати щось суттєво перше від себе й при цьому узгоджено пізнаване - несумісно з узгоджено пізнаваною сутністю об'єкта, яким є нескінченне суще (*ens infinitum*). Це твердження ґрунтується також на відповідності між досконалістю когнітивного акту і досконалістю самого пізнаваного об'єкта. Поєднання цих взаємовідповідних аспектів і становить концепцію найвищої пізнаваності, що знайде свій досконалий вираз у понятті *summum/summe cogitabile*. Розглядуваний елемент стверджує абсолютну вищість пізнаваного об'єкта - вищість, яка, в свою чергу, запевнить неможливість існування для нього будь-якої причини, окрім нього самого.

«Deus est quo cogitato/cognito...» [6]. Мовлячи в цей спосіб, Скот виводить на передній план актуально завершений розумовий акт і робить його частиною належного опису нескінченного сущого (*ens infinitum*). Це може призводити до небажаних висновків і слугувати підставою для звинувачень, адже, зрештою, твердження, що акт пізнання Бога актуально завершений, далеко не тривіальне. Незважаючи на це, Скот не може уникнути того, щоб узяти ймовірний факт за вихідну точку в своєму просуванні до необхідності суттєвої пізнаваності - і це при тому, що йому треба запевнити очевидність цього факту, що також, у свою чергу, стоїть під сумнівом. І все ж таки ми не вважаємо, що Скот вибрав таку вихідну точку неохоче, немовби змушений браком гідної альтернативи заплющити очі на явну непевність цього шляху - навпаки, вибір саме цієї вихідної точки є органічно характерним для його епістемологічного почину.

Очевидний, хоча й не необхідний факт пізнання деякого дійсного відношення чи щойності (що в нашому випадку становить пізнаність (*cognitum*) об'єкта) є основою для формулювання його необхідних суттєвих характеристик (тут - пізнаваності (*cogitabile*) об'єкта). Подібно до цього, актуальне пізнання *ens infinitum* може ні-

коли не відбутися - так само, як і належне знання термінів самоочевидного (*per se nota*) твердження. Це актуальне пізнання як таке ще не становить суттєвої пізнаваності - адже об'єкт є тим, чим він є, попередньо й незалежно від будь-яких прилеглих до нього відношень - а серед них і відношення до інтелекту, що пізнає. Незважаючи на це, ідеальний випадок, коли терміни належно відомі у своїй єдності, є засадничим для означення *per se* пізнаваності - що залишається істинним і для тверджень, які для нас не є *per se nota*, наприклад твердження «нескінченне суще існує» (*ens infinitum est*).

Можна, звичайно, наполягати на тому, що твердження про актуальне пізнання нескінченного сущого достатньо тривіалізоване зведенням цього пізнання просто до усвідомлення логічної несуперечності, але тут це пояснення не спрацює: Скот не обмежує змісту завершеного акту пізнання (що служить тут передумовою для висновку про суттєву пізнаваність об'єкта) до такої дрібниці. Як показує квідативна частина колорації, Скот стверджує, що об'єкт, уявлений без протиріччя, становить найважливіший аспект первинного об'єкта інтелекту. Передумова, власне, зводиться до твердження, що саме в цьому об'єкті інтелект знаходить найвищу сатисфакцію - навіть якщо ніколи повністю його не досягає. Таким чином, мінімальну вимогу логічної можливості (що відповідає простій узгодженості розумового акту) трансформовано у максимальне твердження про вищість об'єкта (що відповідає найдосконалішому розумовому актові).

2. Перша колорація: розвиток вихідної формули

Після формули, колорованої додаванням двох *sine contradictione*, йдуть твердження, що з неї випливають, і саме тут трапляються найпримітніші розбіжності між двома версіями тексту. Так, у «De primo principio» твердження про можливість існування сформульовано для *summe cogitabile* (найдосконалішим чином пізнаване), тоді як в «Ordinatio» суб'єкт предикації існування означено як *summum cogitabile* (найдосконаліша пізнавана річ). Обидві версії вживають слово *praedictum* (вищезгаданий) стосовно об'єкта, що вказує на те, що саме цей об'єкт маєтись на увазі у вихідній формулі. Щоправда, текст «De primo principio» натякає на тісніший зв'язок слідування, бо починає твердження словом *sequitur* (впливає), тоді як у тексті «Ordinatio» це слово відсутнє. Більше того, перший текст прямо висновує реальне існування, стверджуючи, що

«sequitur tale summe cogitabile... esse in re», тоді як другий текст приписує *summe cogitabile* лише здатність існувати в реальності: «summum cogitabile... potest esse in re» [7].

Причину цієї розбіжності слід шукати у відмінності в формулюванні суб'єктів, і відмінність ця полягає у зміщенні акценту відповідно на перше чи друге *sine contradictione* у вихідній формулі. Так, «De primo principio» наголошує на досконалості когнітивного акту, а отже, посилається на перше *sine contradictione*, що Скот сам нехайно й пояснює. Зрозуміло, що ця засвідчена узгодженістю розумового акту сумісність повністю розвивається до ступеня найвищої когнітивної досконалості лише додаванням другого *sine contradictione*, яке роз'яснює виняткову щойність об'єкта. Таким чином, *summe cogitabile* можна отримати лише поєднанням ефектом двох *sine contradictione*.

Незважаючи на це, формальне розрізнення цих двох аспектів усе ж можливе; можливо також передати за допомогою відповідного формулювання формальну (але не реальну) першість аспекту когнітивної здатності. Відповідно, стверджувати лише можливість існування *summe cogitabile* некоректно, адже ця формула нехайно вимагає за собою посилання на найвищу досконалість інтуїтивного пізнання (як видно у другій колорації) - а для інтуїтивного пізнання недостатньо чогось меншого, аніж об'єкт, що справді існує.

Щодо *summum cogitabile*, то воно не тягне за собою подібних безпосередніх асоціацій. Оскільки воно наголошує лише щойність об'єкта, то цілком доречно виходити з приписування йому лише можливого існування. Однак це розрізнення - суто формальне, і Скот докладає всіх зусиль, щоб запевнити, що предикат (а саме квідитативне і дійсне існування) та суб'єкт (а саме *summum cogitabile* і *summe cogitabile*) - один і той самий в обох версіях. Так, в «Ordinatio» він доповнює *summum* повторенням *sine contradictione* - яке може бути лише першим з двох, що він його роз'яснив, приймаючи його за вихідну точку для досконалості розумового акту. Цього повторення не спостерігаємо у відповідному тексті «De primo principio», оскільки його *summe cogitabile* наголошує саме на цьому аспекті досконалості когнітивного акту. Тут на досконалість щойності об'єкта вказано додаванням фрази «per quod describitur Deus». Таким чином, ми стверджуємо, що «summe cogitabile sine contradictione» в одній версії і «summe cogitabile per quod describitur Deus» в другій насправді передають єдине поняття *summum/summe cogitabile*, яке

охоплює найвищу досконалість як щойності об'єкта, так і належного для її досягнення розумового акту.

Реальне буття об'єкта доведено двома способами: спочатку на рівні квідитативного (сутнісного) буття, далі на рівні буття екзистенційного, але обидва ці способи охоплено загальнішим терміном для позначення реального буття, а саме *esse in re*. Диференціація тих двох способів, як і загальний термін, що їх охоплює, виявляє точну відповідність термінології Генріха Гентського. Так, Скотове *esse in re* відповідає *res de ratitudine*, що його застосовує Генріх. Його, здається, не слід ототожнювати із загальнішим *res de reor reris* Генріхової системи, оскільки останнє поширюється також і на речі, які неможливо належним чином уявити (наприклад, таке суперечне саме по собі поняття, як Химера), тоді як Скотове *esse in re* має бути доведено щодо чогось, що вже визнане як пізнаване (*summum cogitabile* і *summe cogitabile* у відповідних версіях тексту).

Квідитативне (сутнісне) буття, що його Скот намагається продемонструвати - це щось більше, ніж просто логічна можливість, запевнена відсутністю внутрішньої суперечності. Саме тут сутнісну досконалість об'єкта та досконалість відповідного йому когнітивного акту піднесено до найвищого рівня. Це піднесення готує належне підґрунтя для остаточного твердження про актуальне існування об'єкта і є, в свою чергу, наслідком твердження про те, що об'єкт становить найвищу ціль поривань інтелекту, а отже, містить у собі *ratio* первинного об'єкта інтелекту, тобто буття. Особливо слід зауважити в цій формулі те, що Скот навмисне уникає ототожнення розглядуваного пізнаваного об'єкта з первинним об'єктом інтелекту (адже саме в цьому він убачає небезпеку, на яку наразилися міркування Генріха Гентського). Натомість він створив витончену формулу, що точно описує відношення між цими двома об'єктами, яке є далеко не відношенням простої тотожності.

Сутність поняття *summum/summe cogitabile* як складову обох версій можна далі обґрунтувати, розглянувши те, як компоненти цього поняття застосовано в доказі екзистенційного буття об'єкта. Так, у «De primo principio», де раніше вживалося *summe*, тепер уперше з'являється *summum* у його точному значенні [8]. Відповідно, в «Ordinatio» термінологію доповнено першим точним вживанням терміна *summe* [9]. Ця переміна термінів і переміна наголошених аспектів, що їй відповідає, також є доказом єдності поняття, що його мав на меті розробити Скот. Більше того, сам доказ існування об'єкта виявляється суттєво

пов'язаний з попереднім доказом квідитативної особливості об'єкта як найдосконалішого. Таким чином, ці два докази для двох різних порядків буття виведено з однієї вихідної формули, що містить подвійне виключення суперечності.

Отже, ми бачимо поєднаний ефект цих двох виключень суперечності, і з них випливає неможливість третьої суперечності. На думку Скота, виключивши цю третю суперечність - а саме, з одного боку здатність, а з другого - нездатність існувати *summum/summe cogitabile*, ми успішно доходимо висновку про його актуальне існування. Але для того щоб її сформулювати, а потім виключити, нам потрібні перші дві суперечності, тобто, по-перше, ми повинні ствердити, що об'єкт може існувати як досконало пізнаваний (що закладено в першому *sine contradictione*), а по-друге - що він може існувати лише завдяки самому собі, оскільки уявити будь-що вище за нього, від чого б залежало його існування, означає впасти у суперечність [10].

Це міркування Скот завершує загальнішим твердженням, ґрунтуючи його на тій самій моделі виведення онтологічного статусу з порівняння пізнаваної досконалості. Отож, він стверджує: досконалішим є те, що існує не лише в розумі, а й має існування *in se* (реальне) [11]. Тут загальний термін реального існування протиставляється існуванню «лише в розумі» як дещо досконаліше. Варто особливо відзначити, що для цього завершального узагальнення Скот використовує саме цей відносно нейтральний (і загальний) термін, а не вужчий термін власне *esse existensiae*, екзистенційного буття. Найімовірніше, це означає, що реальне існування неминуче передбачає принаймні квідитативне (чи можливе) буття - і є, отже, дещо більше, ніж існування в самому тільки розумі, доступне навіть для таких понять, як Химера.

Усвідомлюючи можливість хибного тлумачення цього загального твердження, Скот застерігає: існування нічого не додає до квідитативної досконалості об'єкта [12]. Досконалість пізнаваного жодною мірою не доповнюється його конкретним екзистенційним статусом - адже пізнаваність як така запевняє об'єктові достатній онтологічний статус реального буття, безвідносно до подальшого уточнення, чи володіє об'єкт екзистенційним буттям. Дійсне існування нічого не додає до можливості буття, що вже запевнена належною пізнаваністю об'єкта. Радше, квідитативне буття становить основу пізнаваності та пізнаваної досконалості. Більше того, несамо-суперечлива *quidditas* (щойність) має позаментальне буття, оскільки не залежить від когнітив-

них дій розуму. Відтак усе наділене реальним буттям є дещо більше від того, що існує лише в інтелекті.

3. Друга колорація

Друга запропонована Скотом колорація ансельмівського аргументу може бути означена як «доказ від інтуїтивної пізнаваності найвищого об'єкта». Її сформульовано як альтернативу до всієї попередньої колорації, що починається вихідною формулою двох *sine contradictione*. Тут Скот висуває загальнішу формулу про існування вищої (величнішої) пізнаваної речі (*mains cogitabile*). Це твердження є висновком відповідного силогізму. Більший засновок силогізму стверджує: об'єкт, який надається до інтуїтивного пізнання, має більшу досконалість пізнаваності. Цей засновок повторено ще в одному варіанті: досконалість пізнаваності є більшою в об'єкта, що є пізнаваним не лише абстрактно, а й інтуїтивно. Менший засновок виглядає так: інтуїтивно пізнаваною може бути лише річ, що існує - чи сама в собі, чи в чомусь величнішому від себе. Де вона існує не менш досконало, ніж існувала б у собі [13].

Згаданий висновок по-різному висловлено у двох порівнюваних нами текстах: «De primo principio» виводить існування найдосконалішим чином пізнаваного об'єкта, тим часом як «Ordinatio» висновує існування найдосконалішого пізнаваного об'єкта [14]. Однак ці розбіжності просто відтворюють відповідні аспекти єдиного поняття досконалої пізнаваності, що його Скот розробив як основу для виведення актуального існування. Адже ця найвища пізнаваність поєднує досконалість когнітивного акту (бо ж вона є *summe cogitabile*) та досконалість самого пізнаваного об'єкта (виступаючи як *summum cogitabile*).

Нехтуючи цим міркуванням, можна б дійти висновку, що Скот припускається логічної хибки *fallacio aequationis* і подвоює термін *perfectius cogitabile*, витлумачуючи його, відповідно до потреби, то як *maius*, а то як *magis cogitabile*. Граматична форма цього терміна чудово надається до таких маніпуляцій, дозволяючи як прикметникове, так і прислівникове прочитання. У такий спосіб Скот, як може видатися, допасовує висновок, відповідний одному з двох можливий значень, до засновку, де фігурує інше значення. Отож існування досконалішим чином пізнаваного може бути виснуване з природи інтуїції чи інтелектуального бачення, як досконалішого способу пізнання. Шляхом простої інтенсифікації

досягаємо й правомірною висновку про існування пізнаваного найдосконалішим чином.

Втім такий висновок не є відповідним для досконалішого та найбільш досконалого пізнаваного - якщо їх розуміти суто у їхньому точному значенні. Вочевидь, у «De primo principio» не вдається до згаданої маніпуляції, оскільки там виснувано існування саме найдосконалішим чином пізнаваного, - проте якби це найдосконалішим чином пізнаване тлумачити лише у своєму точному розумінні, увесь доказ втратив би сенс доказу Божого буття і доводив би існування будь-чого пізнаваного інтуїтивно, безвідносно до його об'єктивної досконалості [15]. Та, як ми пересвідчилися, Скот ототожнює найдосконаліше пізнаване та найдосконалішим чином пізнаване на самому початку другої колорації - спираючись, у цілковитій відповідності до тверджень першої колорації, на базове поняття двоєдиного *summum/summe cogitabile*.

Варто також відзначити, що всю другу колорацію «від вищості інтуїтивного пізнання» Скот конструює в термінах сутнісної пізнаваності, безвідносно до фактичного звершення окремих когнітивних актів. Відтак, Скот не має потреби стверджувати, що ми знаємо найвище (*summum*) інтуїтивно чи навіть абстрактно - доведення сформульовано щодо інтуїтивної пізнаваності

об'єкта (як такого, що є *visibile* чи *intelligibile intellectione intuitiva*). Це дає змогу Скотові уникнути відсилань до конкретного агента пізнання і, відповідно, не обговорювати відповідних умов та застережень (що стосувалися б, скажімо, людського інтелекту в дочасному житті, *pro statu is to*).

Більше того, обмежившись явним фактом дійсного пізнання, Скот не зміг би сформулювати доведення так, як він це зробив: адже, на його думку, ані людина за дочасного свого життя, ані ангел не можуть інтуїтивно пізнавати Бога в природний спосіб, без окремої Його на те волі. Та щодо пізнаваності як такої аргумент є цілком можливим і правомірним. Єдиним дійсним випадком, що міг би інстанціювати сутнісну досконалість Божої пізнаваності, є інтуїтивне пізнання первинним інтелектом самого себе.

Та все ж інтуїтивне пізнання має дійсну роль у наших когнітивних починах: воно становить нормативний ідеал інтелектуальної діяльності й випробовує наше сходження до остаточного рацію первинного об'єкта інтелекту. Вже саме до свідчення розумового потягу до пошуків більш досконалого може вважатися безпосереднім і безсумнівним знанням, що не вимагає доказів і є надійним засновком подальших роздумів.

1. Hartmut Gräbst. Johannes Duns Scotus' Rezeption des Anselmischen Arguments // Bochumer Philozophisches Jahrbuch für Antike und Mittelalter- 1997.- № 2.- P. 12-34; Arthur McGill et al., eds. The Many-Faced Argument: Recent Studies on the Ontological Argument for the Existence of God.-London: MacMillan, 1968; Brennan Van Hook. John Duns Scotus and the Self-Evident Proposition. II The New Scholasticism: A Quarterly of Philosophy.- 1962.- № 36.
2. Joseph Owens. The Special Characteristic of the Scotistic Proof that God Exists II Analecta Gregoriana.- Vol. 67.-1953; Robert Prentice. The De primo principio of Duns Scotus as the Thirteenth-Century Prosligion II Antonianum,- Vol. 39.- 1964.
3. De primo 4.65, P. 123 (Тут і далі цитується за виданням Tractatus de primo principio I Ed. Allan Wolter,- Chicago: Franciscan Herald Press, 1966); Ordinatio I d.1 pars 1 q. 1-2 n. 137, P. 209 (Тут і далі цитується за виданням Ioannis Duns Scoti Doctoris Subtilis et Mariani Opera Omnia, I-II: Opus Oxoniense I Ed. Scotistic Commission.- Vatican City: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950).
4. De primo 4.65, P. 123; Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 137, P. 209.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. De primo 4.65, P. 123-125.
9. Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 137, P. 209.
10. De primo 3.16-3.20, P. 51-53; Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 57, P. 162-164.
11. De primo 4.65-3.20, P. 123; Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 57, P. 162-164.
12. De primo 4.65, P. 123-125; Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 57, P. 162-164.
13. De primo 4.65, P. 123-125; Ordinatio I d. 1 pars 1 q. 1-2 n. 139.
14. Там само.
15. Там само.

I. Pigovska

TWO VERSIONS OF JOHN DUNS SCOTUS' REWORDING THE ANSELMIAN ARGUMENT AND THEIR LATENT COHERENCE

Present study contains an analysis of the structure and terminology of the colorations Scotus gives to the Anselmian argument in his two central work. The apparent inconsistencies are explicated and then justified as constituting the structurally diverging yet essentially correspondent versions of stating the same principle of summum/summe cogitabile.